

ראה גלנאקי, חיי איסמעיל פריק פשה (תרגם מיוונית והוסיף אחרית דבר: רמי סערי), ירושלים: כרמל, 2006 [1989], עמ' 204.

מיהו עוסמאני? על ריבוי אמיתות וריבוי זהויות

ראה גלנאקי היא סופרת ומשוררת יוונייה, בוגרת לימודי היסטוריה וארכאולוגיה באוניברסיטת אתונה. גלנאקי כותבת שירה, סיפורים ורומנים. חיי איסמעיל פריק פשה, שיצא לאור בשנת 1989, הוא הרומן הראשון פרי עטה. בשנת 1994 הופיע הספר ברשימת יצירות המופת בנות זמננו של אונסק"ו, ומאז תורגם לאנגלית, לצרפתית, לגרמנית, להולנדית, לטורקית ולבולגרית.¹ המתרגם לעברית מציין כי גלנאקי נחשבת כיום לאחת הסופרות החשובות ביותר ביוון (גלנאקי 2006: 195-196).

הספר מגולל את סיפור חייה של דמות ושמה אסמאעיל פריק פשה,² שר מלחמה במצרים העוסמאנית במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. הגיבור הוא יווני נוצרי מכרתים, שנשבה במלחמת העצמאות של יוון, אוסלם ונשלח למצרים, שם למד באקדמיה הצבאית, במצוותו של מהמת עלי. אסמאעיל התקדם במערכת הצבאית המצרית, נלחם בסוריה ולבסוף הנהיג את הכוחות העוסמאניים המצריים שדיכאו את המהפכה בכרתים. בכרתים גם מצא את מותו. אסמאעיל פריק פשה הוא הדמות המרכזית בספר: חייו הם הציר המרכזי בעלילה, ולעתים הוא גם המספר.

הסיפור עוסק בשתי תקופות בחיי אסמאעיל: התקופה שלפני המלחמה, אותה עבר הגיבור בכרתים, ותקופת המלחמה; ובשתי מערכות יחסים מרכזיות בחייו: יחסיו עם חברו, אבראהים פשה, בנו של מהמת עלי, ויחסיו עם אחיו, אנדוניס קמבאניס פפדאקיס. אסמאעיל לחם בסוריה לצד אבראהים פשה, ואחר כך שימש כן-לווייתו במסעותיו הארוכים. גם לאחר מותו שב אבראהים אל הגיבור ומופיע בחלומותיו ובהזיותיו. הקשר החשוב השני בחייו של אסמאעיל הוא הקשר עם אחיו אנדוניס השניים נשבו יחד במלחמת העצמאות של יוון והופרדו בהמשך, כאשר אנדוניס הצליח להימלט לרוסיה. בבגרותו, לאחר שהיה לסוחר עשיר, חזר אנדוניס ליוון ואף תרם מכספו למלחמת העצמאות של כרתים. אז גם חודש הקשר בין האחים, אם כי באמצעות חליפת מכתבים בלבד.

* רשימה זו נכתבה במסגרת הקורס 'שליט, חצר ונתינים במאות השש-עשרה-עשרים' שלימד פרופ' דרור זאבי במחלקה ללימודי המזרח התיכון באוניברסיטת כן-גוריון. אני מודה למערכת ג'מאעה על ההערות.

1 רשימת התרגומים מופיעה באתר: <http://www.ithacaonline.gr/122005/cv03.htm>.

2 ברשימה זו נשתמש בתעתיק מריוק של השם לעברית – אסמאעיל, ולא בתעתיק המופיע בספר.

היסטוריה, אמת ובריון

עלילת הסיפור מתקדמת על פי ציר כרונולוגי ומבוססת על דמויות אמיתיות ועל אירועים אמיתיים בהיסטוריה של יוון ובזו של האימפריה העוסמאנית (ראו הערת המחברת בעמ' 7; 121, 138; Yannakaki 1994): מלחמת העצמאות של יוון (1821-1828), המלחמה בסוריה (1831-1840) ומלחמת כרתים (1866-1868). ההתבססות על דמות 'אמיתית', על אירועים 'אמיתיים', ובמיוחד על היסטוריה צבאית-פוליטית הנחשבת בשיח ההשכלה המודרני להיסטוריה 'האמיתית ביותר', מהתלת בקוראים, מכיוון שהיא גורמת להם לצפות שיוצג בפניהם עברה האמיתי (וכמובן היחיד) של הדמות ההיסטורית, אסמאעיל פריק פשה. ואולם, ציפייה זו היא היא המאפשרת לגלנאקי לכפור בקיומה של אמת היסטורית אחת. גלנאקי עושה זאת בשני אמצעים נוספים, הראשון שבהם הוא המילים שהיא שמה בפני הגיבור:

כבר מזמן ידעתי שהאמת העוברתית לעולם אינה חדר-משמעת, ודבר זה כשלעצמו לא היה אולי עיקר העיקרים. חשוב ממנו היה שיעלה בידי לגלות איזה צורך קבע את סדר-העדיפויות של האמיתות, אשר יד טמירה וסמויה כלשהי לא דחתה על הסף. עכשיו התחילה המלחמה הזאת להיות אמיתית, שהרי אט-אט הלכה ונהפכה לאוסף גרסות והערכות (גלנאקי 2006: 129).

אלני ינקאקי, חוקרת ספרות יוונית מודרנית, מציינת בביקורתה על הספר כי לשבירת אמיתות ההיסטוריה תורם גם חוסר העקביות שבקצב תיאור עלילת הסיפור: לצד פרק המתאר את ההתרחשויות המתרחשות במשך תשעה חודשים וסוקר כמעט יום אחר יום, פרק אחר מתאר כמעט חצי עשור וסוקר שנה אחר שנה (Yannakaki 1994: 125). עוד היא טוענת, שאף על פי שהעלילה מתקדמת על ציר כרונולוגי-ליניארי, תיאוריהם של אירועים מרכזיים בחיי הגיבור – בעיקר הלידה והמוות – חוזרים על עצמם ויוצרים למעשה סיפור מעגלי, המנוגד לליניאריות של ההיסטוריה (ibid: 128). אמצעי נוסף שגלנאקי משתמשת בו כדי לבטא את ריבוי האמיתות ההיסטוריות, הוא הצגת אירועים אחדים בחיי הגיבור וסכיבתו בכמה גרסאות שונות. אמצעי זה מופיע כבר בראשית הספר, כאשר הגיבור עוסק בשלוש הגרסאות השונות למות אמו, גרסאות ששמע בהיותו כבר אדם מבוגר:

עשר שנים בלבד לאחר הטבח, איש לא ידע עוד בוודאות מה בדיוק התרחש [...] איש ממילא לא התעניין לגלות את האמת לאמיתה, מפני

שהעובדות התפזרו והתרכבו בסיפורים, עד שזמן קצר אחר-כך לא נותר מהן אלא אוסף ניחושים פרושים (גלנאקי 2006: 56).

שלוש הגרסאות שונות לגמרי זו מזו בתוכנן וברגשות שהן מעוררות בגיבור, אך בעבורו שלושותן אפשריות: 'כיוון שנבצר ממנו לא לדמיין אותה, ראה אותה בשלוש הגרסאות גם יחד' (גלנאקי 2006: 19); ומכיוון שאין אמת אחת או אמת ודאית, הוא יכול לבחור באמת שלו: 'איסמעיל פריק פשה העדיף את הגרסה השלישית וראה בה את האפשרות האנושית והמתקבלת ביותר על הדעת' (גלנאקי 2006: 20).

בסוף הספר מוצג גם מותו של אסמאעיל עצמו בארבע גרסאות שונות הנשמעות מפי עדים שונים: לפי גרסה אחת הוא נהרג בקרב האחרון באי (גלנאקי 2006: 184), לפי שתי גרסאות הורעל על ידי עומר פשה, המפקד העליון בצבא העוסמאני (גלנאקי 2006: 178-181, 186-188), ולפי הגרסה האחרונה, זו של המספרת, התאבד בבית ילדותו באמצעות סכין (גלנאקי 2006: 191).

אמנם הגישה הפוסט-מודרנית לחקר ההיסטוריה וערעור מוחלטותה של האמת היו נושאים אפנתיים למדי באקדמיה בשנות התשעים, אולם מפתיע למצוא אותם גם בספרות פופולרית, מחוץ למגדל השן. ינקאקי מציינת שבהמשך לטענה הפוסט-מודרנית שלפיה ההיסטוריה היא פְּדִיּוֹן מוחלט, אפשר גם לכתוב סיפור בדיוני ולכנותו 'היסטוריה' (Yannakaki 1994: 138-139). לטענתי ינקאקי טועה כשהיא משייכת את עמדתה של המחברת לשיח הפוסט-מודרני, זה המאמין ש'אין אמת'. למעשה, גלנאקי מציגה בספר תפיסה פוֹרְטִיבִּיטִית-ביקורתית המאמינה בקיומה של אמת, אך גם מכירה בקושי לזהותה. במקרים אחדים האמת אף מצויה אצל הסופר-היודע-כול, כמו למשל בגרסה השלישית למות הגיבור: 'זו היתה האמת, אך היא לא נגעה בנפש' (גלנאקי 2006: 188).

עוסמאניות – ריבוי זהויות

'מיהו עוסמאני?' היא שאלה שחוקרים רבים עסקו בה: האם עוסמאניות היא לאום, או שמא מעמד חברתי? וכיצד הגדירו העוסמאנים את עצמם? אפשר לומר ש'עוסמאני' היה כל נתין באימפריה העוסמאנית. יש להניח שמי שראו עצמם 'עוסמאנים' היו בני שכבת העילית, שהייתה מורכבת מעבדים (*kul*) שנאספו בנערוֹתם מרחבי הפריפריה הנוצרית של האימפריה בשיטות שונות. נערים אלו אוסלמו, הוכשרו וגויסו לשורות הצבא והפקידות של המדינה העוסמאנית, או לשירותם האישי של בני עילית אחרים, עבדים אף הם. גם כאשר הסתאבה שיטת הגיוס, עבדים או 'טוענים לעבדות' היו היחידים שיכלו לחדור לעילית (Ze'evi 1996).

לפי התפיסה המקובלת במחקר, מרגע שהנער-עבד נהיה עוסמאני הייתה זהותו עוסמאנית, וכל המרכיבים האחרים בזהותו – מוצאו האתני, דתו ומשפחתו – איבדו מחשיבותם או אפילו התבטלו כליל. לעומת זאת, במאמרו העוסק במאה השבע-עשרה, טען מטין קונט טענה מנוגדת – שרקעו של העבד ומוצאו היו דווקא מהותיים בחייו. יתרה מזו, עוסמאנים ממוצא אתני משותף חשו תחושות סולידריות זה כלפי זה (Kunt 1974). מכאן עולה שייתכן שכל עוסמאני נשא כמה 'זהויות' בעת ובעונה אחת. לטענת זאבי, במאה התשע-עשרה השתנתה הזהות העוסמאנית של עילית העבדים ונעשתה לאומית (Ze'evi 1996). מאותה עת סימלה העוסמאניות בעבורם לא רק מעמד חברתי, נתינות או זהות אחרת, אלא גם שייכות לאומית. בפועל לא הצליחו חסידי רעיון 'הלאום העוסמאני' להפיצו אצל נתיני האימפריה העוסמאנית, והלאומיות שהתבססה על מוצא אתני היא מרכיב הזהות שנקלט. ייתכן שהלאומיות העוסמאנית נכשלה משום שלא אפשרה את ריבוי ההשתייכויות שאפיין את הזהות העוסמאנית. אסמאעיל פריק פשה היה *kul* טיפוסי – הוא נשבה על ידי הצבא העוסמאני, היה לעבד, והתקדם במערכת הצבאית העוסמאנית במצרים. מכיוון שנשבה בשנות השלושים של המאה התשע-עשרה, אפשר לראות בו בן לעילית הלאומית שמזכיר זאבי, ולפיכך – עוסמאני-לאומי.

הסופרת מאפשרת לגיבור ריבוי זהויות המתאים לפרופיל העוסמאני הקדם-לאומי – ריבוי זהויות אתניות-לאומיות, ריבוי זהויות דתיות וייתכן שאף ריבוי זהויות מיניות. אסמאעיל הוא עוסמאני-מצרי ובו בזמן יווני: זהותו היוונית ניכרת כאשר הוא מקפיד לדבר יוונית עם עצמו (גלנאקי 2006: 32), בשוכו לכרתים (גלנאקי 2006: 99), בקשרים שהוא מקיים עם בני הקהילה היוונית במצרים (גלנאקי 2006: 38) ובקשריו עם בן דודו ועם אחיו 'היוונים המוצהרים'. הוא גם חש נוצרי ומוסלמי בעת ובעונה אחת: הוא מוסלמי משום שאוסלם ומצוין שחגג את חג הקורבן (גלנאקי 2006: 128), אך גם נוצרי – כל חייו הוא חולם על המנהגים הנוצריים שקיימה אמו, הוא כמעט ונסחף להתוודות בפני קרובו הכומר (גלנאקי 2006: 150), והוא נושא על צווארו קעקוע של צלב קטן (גלנאקי 2006: 187). נוסף על כך, הגיבור מספר שהחיילים המצרים הקופטים חוששים לפגוע באחיהם הנוצרים (גלנאקי 2006: 118), אולי ברמיזה לעצמו. המתרגם מציע שלאסמאעיל יש גם יותר מזהות מינית אחת, אם כי רעיון זה איננו מובהק בספר – הוא בעל משפחה (או ליתר דיוק, בעל הרמון נשים, כמו רבים מגיבורי הספרות האוריינטליסטית) ובה בעת, מאהבו של אברהים (גלנאקי 2006: 197-198).

למראית עין, גלנאקי אינה מכריעה בין הזהויות האלה, וינקאקי אף טוענת שחוסר הכרעה זה יוצר גיבור חסר זהויות, ומכאן – חסר זהות וחסר אישיות (Yannakaki 1994). לדעתי, הסופרת מכריעה מיהו אסמאעיל פריק פשה ומה היא

זהותו האמיתית, ורק לכאורה מציעה ריבוי זהויות: אסמאעיל אינו 'עוסמאני' אלא 'מצרי'; ומרכיבי זהותו אינם מתקיימים יחד, אלא מתחולל ביניהם מאבק, והזהות היוונית-נוצרית היא המנצחת בו.

עוסמאניות ולאומיות מצרית

הסיפר (נרטיב) הלאומי המצרי דחה את עברה העוסמאני של מצרים והעלים אותו. מהמת עלי (אלבני במוצאו), למשל, נחשב למייסד הלאומיות המצרית ולמי שלחם בשלטון העוסמאני אף שהעוסמאנים הם שמינו אותו לתפקיד המושל במצרים בשנים 1805-1848.³ על פי הסיפור הלאומי המצרי הייתה מצרים ישות לאומית עצמאית ששמרה על ייחודה בכל תקופת השלטון העוסמאני הזר. כישלונה של מצרים נבע מהתערבות המעצמות האירופיות. למהמת עלי (מוחמד עלי, בשמו המצרי) מקום חשוב בהיסטוריוגרפיה של מצרים – הוא שהעביר את מצרים לעת החדשה וסייע בהגדרת האומה המצרית, למרות היותו זר. פרדוקסים אחרים שהיסטוריונים של מצרים צריכים להתמודד אתם עולים מנאמנותו הרבה של מהמת עלי לסלטאנות באסתנבול, נאמנות שאינה מתיישבת עם הטענה שהתנגד לאימפריה והתנתק ממנה (Fahmy 1997: 9-24).

גלנאקי מקבלת את הסיפור הלאומי המצרי על סתירותיו הפנימיות, למשל בשאלת נאמנותו של מהמת עלי לסלטאן מול נאמנותו למצרים. אמנם גלנאקי מתארת את תפארתו של מהמת עלי, את הערצתם של החיילים אותו ואת ההתפתחות הטכנולוגית שהביא למצרים (גלנאקי 2006: 30-36), אך המלחמות שאליהן הוציא את הצבא המצרי היו מלחמותיהם של העוסמאנים.

השיח המצרי-לאומי מתבטא גם בדמותו של אסמאעיל פריק פשה. הגיבור היווני-העוסמאני מגיע למצרים וזו נהיית לו 'מולדת שנייה' (גלנאקי 2006: 132). השימוש במושג הלאומי 'מולדת', מושג הקשור לגבולות גיאוגרפיים מסוימים בעלי משמעות סמלית, מבהיר את עמדתה של הסופרת באשר לקשר הלאומי בין הגיבור למצרים. כך היא עושה גם בציינה שחבריו ללימודים באקדמיה הצבאית הם מצרים כפריים המתגעגעים לנופים שמהם הגיעו ואוהבים את הנילוס.⁴

נאמנותו של הגיבור למצרים והתנגדותו למרות העוסמאנית באות לידי ביטוי בכמה מקומות בסיפור. דוגמה אחת לכך היא תמיכתו באפשרות שמהמת עלי יתפוס

3 פעולותיו היו, בין השאר, רפורמות בחברה המצרית וככלכלה, הקמת צבא לפי הדגם הצרפתי ופיתוח שיטות השקיה עבור החקלאות המקומית.

4 חיזור לא קביל מבחינה היסטורית, שכן המצרים היו רק חיילים פשוטים בצבא וכל הפיקוד היה עוסמאני, ראו Fahmy 1997.

את כס הסלטאנות: 'איסמעיל פריק חשב שהתקוממות כזו נגד הסולטן לא היתה מפריעה לו. והוא שמח לראות שאותו רעיון יורד אל העניים וצובר אצלם עוצמה הוזהה לכותו של הכסף' (גלנאקי 2006: 37). בהמשך הוא מספר על העימותים הצבאיים בין האימפריה העוסמאנית למצרים ואף על שנאתו לעומר פשה, האדם שעל פי כמה מהגרסאות גרם למותו של אסמאעיל. עומר פשה הוא הדמות 'העוסמאנית' היחידה בספר, והוא ללא ספק 'הרע' בסיפור – הוא ראוותן, רשע ומפחיד – ובאמצעות דמותו, העוסמאניות והשלטון העוסמאני מוצגים בשלילה.

בו בזמן נערכת הקבלה בין הגיבור (היווני במוצאו) למהמת עלי (האלבני במוצאו). שניהם זרים (עוסמאנים החיים בין מצרים) שקיבלו על עצמם את 'המצריות'. ואולם, לטענתו של פהמי, העוסמאנים ששירתו בצבא המצרי, למשל, ראו בעצמם 'עוסמאנים' המשרתים את הצבא העוסמאני במצרים, וכלל לא 'מצרים' (Fahmy 1997: 251-252). גלנאקי מקבלת את השיח המצרי הלאומי, ובכך מסייעת ליצירת זהות 'לא-באמת-עוסמאנית' לגיבור.

זהותו של אסמאעיל פריק פשה

לפי השיח הלאומי, אדם הוא בעל זהות לאומית אחת, וזהות דתית אחת וכו'. גלנאקי מקבלת את השיח הזה: היא אמנם מציגה מגוון זהויות אפשריות לאסמאעיל, אך למעשה הזהויות האלה נמצאות במאבק מתמיד זו בזו, ואחת מהן – היוונית-נוצרית – מובילה ומנצחת. כשהגיבור מגיע למצרים בילדותו הוא מחליט להסתיר את מוצאו, את 'מולדתו הראשונה', קרי את זהותו האמיתית. אסמאעיל חי כך עד ימי חייו האחרונים, ואז הוא 'מאבד שליטה'. כלומר, לדעת הגיבור, על אדם להציג זהות אחת בלבד, ולהסתיר את היותו בעל זהויות נוספות.

המאבק בין הזהויות וניצחון הזהות היוונית מתבטאים ביתר שאת כאשר אסמאעיל חוזר למחוז מולדתו. מחד גיסא, הוא נלחם במורדים בכרתים, מאידך גיסא, הוא אינו נהנה מן המלחמה ואינו מנסה לנצח בה – מטרתו היא השכנת שלום (להבדיל מעומר פשה ה'עוסמאני' שנהנה מהמלחמה ומההתאכזרות למקומיים). יתרה מזו, הוא אפילו 'משחק ברעיון' לערוק ולעבור לצד המורדים (גלנאקי 2006: 132-133). דוגמה נוספת היא געגועיו של אסמאעיל למצרים ופליאתו על כך שהוא חש בהם. לעומת זאת, הנוף המקומי בכרתים ותחושת המולדת מביאים אותו לאיבוד שליטה, כלומר – לרגשות עזים הרבה יותר מגעגועים. חלקו השני של הספר, העוסק במלחמה בכרתים, אף נקרא 'מות שיבה הביתה והיסטוריה' – ובכך מבהיר שביתו של אסמאעיל הוא בכרתים.

ביטוי ספרותי להעדפת הזהות היוונית אפשר למצוא גם באהבות המרכזיות בחייו של הגיבור – האהבה לאחיו והאהבה לחברו. אחיו אנדונים מייצג את יוון, את אהבת

המולדת, את החוזק הלאומי ואת צדקת המאבק הלאומי. גם חברו אברהם איננו מצרי במוצאו ואת מרבית ימיו הוא מעביר במסעות באירופה שהוא מעריך ולא במצרים. יוון והזהות היוונית מצטיירות כאמיתות ואילו מצרים והזהות המצרית – לא. ולפיכך, אין אלו שתי זהויות המתקיימות בעת ובעונה אחת, אלא זהות אמיתית אחת שמכסה עליה זהות אחרת מלאכותית, או מזויפת. רק לאחר מותו של הגיבור נודע לכולם ש'בעצם הוא יווני'.

מעניין שהמתרגם, או המוציא לאור של התרגום לעברית, בחר להאיר נושא שאינו מודגש מאוד בספר – המתח בין הדתות. וכך כתוב בכריכה האחורית של הספר: 'המפגש הגורלי בין נצרות לבין אסלאם מתואר בספרה של הסופרת ראה גלנאקי [...]'. ועוד מסופר על 'היווני שנאלץ להתאסלם'. הסיבה לכך היא בוודאי ההנחה שנושאים כמו 'האסלאם הרע', או 'מאבק באסלאם' יעוררו את עניינם של הקוראים הישראלים. לטענתי, המתח בין הדתות נמצא רק בשולי הסיפור ואילו המתח בין הזהויות הלאומיות-אתניות עומד במרכזו. הגיבור עצמו מציין כי 'גם חיי המוסלמים וגם חיי הנוצריים שמרו אז על דתם, בלי מחלוקת ובלי טיעונים מתנצחים – ממילא לא היה זה השוני המהותי ביותר בין שתי דרכי החיים שחוויתי' (גלנאקי 2006: 106). ההתאסלמות אינה מתוארת בסיפור כאירוע משמעותי או טראומטי: 'הכול התרחש כה מהר, שהוא כלל לא הבין מתי נימול והוכנס בכרית דת חדשה, אחרת' (גלנאקי 2006: 31). בעיניי, הנצרות והאסלאם בספר הם רק תוצרים נלווים לתרבויות המשתייכות אליהם – היוונית-נוצרית והעוסמאנית או המצרית-מוסלמית. גם חשיבות דמותו של עומר פשה, אויבו העוסמאני של אסמאעיל, אינה שואבת מכך שהחליף את דתו מנצרות לאסלאם, אלא מכך שזיהה עד כמה זהות היא דבר מדומיין, ויצק את התוכן שלו לתוך 'הזהות העוסמאנית'. אם כן, אין כאן 'מפגש גורלי' בין נצרות ואסלאם.

סיכום

הסיפור הלאומי היווני, כמו הסיפור המצרי, דחה מעליו את העבר העוסמאני. סיפור זה רואה בעוסמאניות נחשלות וברבריות ומאשים את השלטון העוסמאני בפיגורה הכלכלי של יוון אחרי מדינות מערב אירופה (Gourgouris 1996: 56-72). כבר בראשית דרכם הלאומית בחרו היוונים בתרבות היוונית העתיקה, ההלניסטית, לגרעין זהותם החדשה (Koliopoulos and Veremis 2002: 242-243). זו אולי הסיבה לכך שרק בשנות השמונים של המאה העשרים החלו להקים ביוון מחלקות ללימודים עוסמאניים ולדון בנושאים החורגים מ'יוון בתקופת השלטון העוסמאני' (Balta 2003: 12). כאשר בחרה המחברת היווניה לכתוב על גיבור עוסמאני היא עשתה מעשה אמין. באמצעות סיפורו של אסמאעיל פריק פשה גלנאקי מזכירה ליוונים שההיסטוריה

העוסמאנית וההיסטוריה היוונית כרוכות זו בזו. בסוף הספר היא אף מבטאת את ביקורתה המפורשת על השיח היווני הלאומי ועל מחיקת העבר העוסמאני:

מצבת הזיכרון עמדה על כנה שנים רבות למדי, בערך כמספר השנים שאיסמעיל פריק פשה הספיק לחיות בכרתים ובמצרים גם יחד. אולם בעשור השלישי של המאה שלאחר מכן, החריבה הקמת בית-ספר יסודי במקום את הקברים שער לא מזמן היו בית-עלמין תורכי, כי אותם קברים היו שייכים כבר, אחת ולתמיד, למדינה אחרת, שדתה הרשמית אחרת וצרכיה אחרים. ממילא לא עלו בקנה אחד עם הצביון האירופי שהעיר ביקשה להפגין, או לכל הפחות להשיג, בקצב מעורר הערצה (גלנאקי 2006: 189).

נקודות חוזק נוספות של הספר הן השילוב בין היסטוריה ובדין והדיון בזהויות ובמהות הזהות. כתיבת סיפור בדיוני על דמות היסטורית אגב שילוב אירועים אמיתיים מביאה את הקורא לשאלה הבלתי נמנעת: 'מה אמת ומה לא?' ומאתגרת את תפיסותיו המודרניות ביחס להיסטוריה ולאמת. אחת האמיתות המרכזיות שהספר דן בהן היא זהות האדם, זהות העשויה להיות רב-ממדית, כמו בשיח העוסמאני, או חד-ממדית, כמו בשיח הלאומי. לצערנו, גלנאקי נופלת כאן בפח שטמנה לקוראים – היא מאפשרת כביכול את ריבוי הזהויות האתני והדתי של הגיבור, אך למעשה מאמינה רק באחת הזהויות שלו. בכך היא מקבלת את השיח הלאומי וקובעת שבכל זאת יש רק אמת אחת.

מבחינה ספרותית, הספר עני למדי: הסיפור משעמם והתפתחותו צפויה, והדמויות, ובהן דמות הגיבור, למרות יומרותיה של הכותבת, נשארות שטוחות. נקודת אור בתחום הספרותי היא דמותו המשעשעת של אברהים פשה לאחר מותו, דמות החוזרת אל אסמאעיל בכרתים. גם כאן הסופרת מתעתעת בקוראים, ולא ברור אם אברהים מת והגיבור מדמיין אותו, או שמא הוא עדיין חי. מהספר עולה כי המשמעות היחידה של חיי האדם – כמו של ההיסטוריה – היא המשמעות שאנו מקנים לה.

חגית נול

ביבליוגרפיה

- Balta, Evangelia, 2003. *Ottoman Studies and Archives in Greece*, Istanbul: The Isis Press.
- Fahmy, Khaled, 1997. *All the Pasha's Men*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gourgouris, Stathis, 1996. *Dream Nation: Enlightenment, Colonization, and the Institution of Modern Greece*, Stanford: Stanford University Press.
- Koliopoulos, John S. and Thanos M. Veremis, 2002. *Greece: The Modern Sequel, From 1831 to the Present*, New York: New York University Press.
- Kunt, Metin Ibrahim, 1974. 'Ethnic-Regional (*Cins*) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment', *International Journal of Middle Eastern Studies* 5, 3: 233-239.
- Yannakaki, Eleni, 1994. 'History as Fiction in Rea Galanaki's *The Life of Ismail Ferik Pasha*', *Kampos* 2: 121-141.
- Ze'evi, Dror, 1996. 'Kul and getting cooler: The Dissolution of Elite Collective Identity and the Formation of Official Nationalism in the Ottoman Empire', *Mediterranean Historical Review* 11, 2: 177-195.